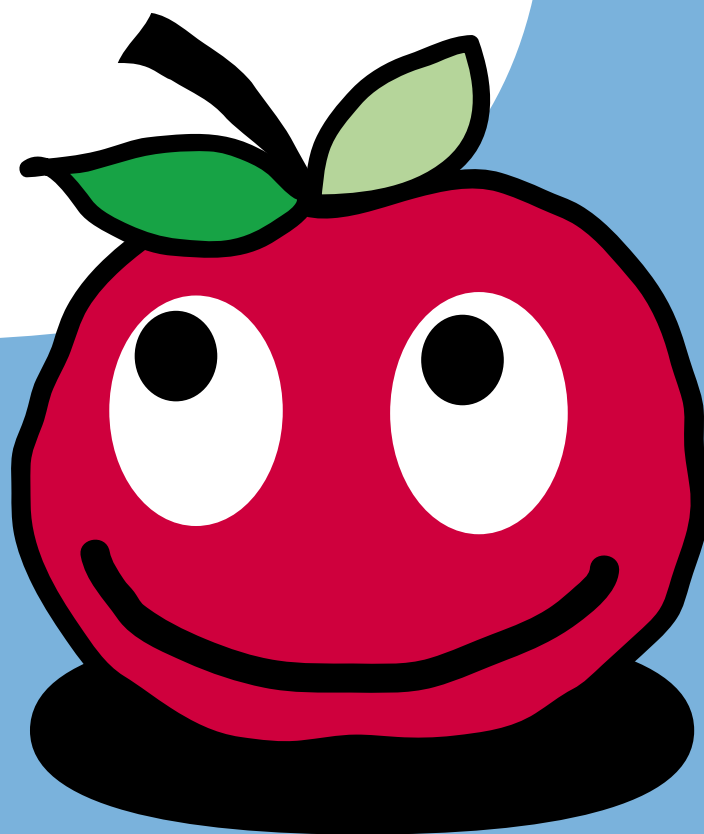

Anpassade medier för barn och unga med läshinder

Slutrapport 2009

Projektledare Elisabeth Nilsson

Regionbibliotek
Stockholm

Anpassade medier för barn och unga med läshinder

*Boken ger mig bilder
att tänka med.*
Aidan Chambers

Bakgrund

Barn och böcker har varit de två viktiga spåren i mitt yrkesliv alltsedan starten 1969. Som utbildad bibliotekarie kom jag att arbeta med talböcker redan 1970 på Göteborgs stadsbibliotek och från 1973 till 1975 som (del)projektledare i Karlstad för UTU – ett försök i flera län med utvidgad talboksutlåning till andra än synskadade. Resultatet av försöket blev att rätten att få låna talböcker utvidgades i Sverige till att omfatta fler grupper än synskadade. Jag arbetade under tiden i Karlstad samtidigt som barnbibliotekarie, senare i Huddinge. Perioden 1988 – 1997 innehade jag en tjänst som bibliotekskonsulent på Kulturrådet med ansvar för barnbiblioteksverksamhet. Jag har också vikarierat som bibliotekarie på Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB).

De sista tio åren har jag tjänstgjort som projektledare och bibliotekskonsulent på Regionbibliotek Stockholm/Stockholms stadsbibliotek med stöd av projektmedel från Statens kulturråd. Tillsammans med kollegerna har jag haft möjlighet att vidareutveckla de bägge spåren barn och böcker med inriktning på anpassade medier för barn och ungdomar med läshinder och med tyngdpunkt på läslust och läsglädje. I rapporten sammanfattas arbetet från de olika projekt som jag lett eller deltagit i.

Viktiga dokument

I en rad dokument slås barns rättigheter och barns rätt till litteratur i anpassade former fast.

- *Alla barn har samma rättigheter och lika värde.* FN:s konvention om barns rättigheter (Barnkonventionen, 1989), Artikel 2. www.bo.se
- *Folk- och skolbiblioteken skall ägna särskild uppmärksamhet åt funktionshindrade samt invandrare och andra minoriteter bl.a. genom att erbjuda litteratur på andra språk än svenska och i former särskilt anpassade till dessa gruppers behov.* Bibliotekslagen §8. (SFS 1996:1596).
- *I biblioteket ska finnas ett rikt, varierat och aktuellt utbud av medier som speglar världen ur ett barn- och ungdomsperspektiv. Anpassad litteratur ska erbjudas barn och ungdomar som behöver det.*

- *Bibliotekets verksamhet, lokaler och information ska vara tillgängliga för barn och ungdomar med funktionshinder.*
På barns och ungdomars villkor. Svensk Biblioteksförerings rekommendationer för folkbibliotekens barn- och ungdomsbiblioteksverksamhet. 2003.
- Enligt EU:s handlingsplan Lika möjligheter för personer med funktionshinder och den nationella handlingsplanen Från patient till medborgare ska all samhällslig verksamhet vara tillgänglig 2010.

Talboken på frammarsch 1999 – 2001

Under åren 1999 – 2001 och 2002 – 2004 genomfördes två talboksprojekt på Länsbiblioteket i Stockholms län¹ och Stockholms stadsbibliotek (SSB). Målgruppen var barn och ungdomar/unga vuxna. Arbetet inriktades på att stimulera användningen av talböcker och andra anpassade medier för barn och ungdom på biblioteken i Stockholms stad och län. Projekten ska ses som en uppföljning och fördjupning av Stockholms läns tidigare talboksprojekt under 1990-talet.

Syftet med projektet Talboken på frammarsch 1999 – 2001 var bland annat att

- undanröja hindren mellan unga läshandikappade och boken
- tillsammans med skolbiblioteksansvariga visa på talboksmediets pedagogiska möjligheter och informera om det nya talboksmediet DAISY och
- bygga upp beståndet av talböcker för barn och ungdom på (dåvarande) Talboksbiblioteket och arbeta aktivt inom detta.

Talboksbeståndet för barn och ungdom gallrades i tre omgångar och flyttades till barn- och ungdomsavdelningen i Asplundhuset i december 1999. Inköpen av talböcker till barn och ungdom fördubblades från 1999 till 2001 på barn- och ungdomsavdelningen i Stadsbiblioteket.

Resultaten av satsningen visar på en trettioprocentig ökning av utlåningen av talböcker från Stockholms stadsbibliotek under försökstiden. Ett ännu viktigare resultat är att bibliotekens egna inköp av DAISY-talböcker tog fart; nästan hälften av kommunerna i länet köpte DAISY-böcker för barn och ungdom. Inköpen av bok och band ökade under samma tid med tjugo procent.

I Stockholms län fick man dessutom genom talboksprojektet tillgång till 275 bok och band av efterfrågade titlar, som vi själva sammanställde, exempelvis Mats Wahls ungdomsroman *Vinterviken*. Detta resulterade i att Bibliotekstjänst kom att producera ytterligare ett sextiotal bok och band med ett mer omfattande innehåll år 2000, en satsning som gjordes i samarbete med barnbibliotekarier i Stockholm och projektledaren. Det breddade utbudet togs emot mycket positivt ute på biblioteken i landet.

Under det första projektet genomförde jag ett åttiotal besök på biblioteken i stad och län med information om DAISY och rådgivning till bibliotekspersonal, lärare och allmänhet. Ett tiotal

¹ Länsbiblioteket i Stockholms län bytte namn till Regionbibliotek Stockholm 2005.

studiedagar och ett Öppet Hus för allmänheten anordnades med Talboksbiblioteket², Stockholms stadsbibliotek och Länsbiblioteket i Stockholms län, i vissa fall tillsammans med TPB och med (dåvarande) Biblioteksenheten³ vid Utbildningsförvaltningen i Stockholm.

Ett annat viktigt resultat av ett Öppet hus den 13 oktober 2001 var att Birgitta Jansson, mamma till en dyslektisk pojke och medlem i FDB (Föräldraföreningen för Dyslektiska Barn), tog kontakt med mig som projektledare angående Dyslexiinformation på biblioteket. Hon skapade Dyslexihörnan i samarbete med oss på biblioteken och FDB, som var huvudansvarigt, och dåvarande Förbundet Funktionshindrade med Läs- och skrivsvårigheter (FMLS), nuvarande Dyslexiföreningen (FMLS) i Stockholm, ett projekt med medel från Allmänna Arvsfonden.

Talboksmediets pedagogiska möjligheter

Den främsta vinsten med första talboksprojektet var den förbättrade kontakten med skolan, där kunskaperna om talbok och DAISY, liksom så småningom om andra specialmedier, ökade. Biblioteksenheten vid Utbildningsförvaltningen i Stockholm var en viktig samarbetspartner i projekten. Kontakter har också tagits i kommunerna i länet med skolbibliotekscentraler och datatek genom de lokala folkbiblioteken och genom samarbetet med (dåvarande) Specialpedagogiska institutet, sedan 2007 Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM), och dyslexiföreningarna. Genom detta samarbete på möten, studiedagar, föreläsningar och mässor har nätverk skapats som gagnat utbytet av kunskaper om medier och metoder. Vi har då ytterligare kunnat föra ut information om det nya digitala DAISY-formatet och talboksmediets pedagogiska möjligheter.

Talboken på väg till barn och unga 2002 – 2004

Från 2002 inriktades arbetet i det andra talboksprojektet på att fördjupa arbetet med att hitta nya kanaler som föräldra- och intresseföreningar och att nå barn och unga direkt.

Målet för den här projektomgången har varit att

- talboken i dess olika former vid projektets slut är väl känd bland vuxna för medlare och i viss utsträckning bland barn och unga och att
- talboksmediet är väl integrerat i folk- och skolbibliotekens verksamhet.

Jag har som projektledare fortsatt och fördjupat arbetet med att informera om talböcker och DAISY i olika sammanhang. Dialogformen har känts effektiv för att fördjupa förståelsen för DAISY och för möjligheten att söka nya lösningar. Det har inneburit erfarenhetsutbyte i nätverk, lokala workshops i kommunerna och samarbete med föräldraföreningar. Direkt rådgivning till enskilda skolor och datatek har också förekommit i samverkan med det lokala biblioteket. Fokusgrupper är en annan metod.

DAISY – nya talböcker i MP3-format

I informationsuppgiften har ingått att informera om DAISY – det nya talboksformatet. Informationen har förmedlats muntligt och skriftligt av mig och mina kolleger på Regionbibliotek Stockholm och Stockholms stadsbibliotek. Det har gällt att få fram rätt talböcker i DAISY-format genom inköp och inlån och om att som förmedlare komma med

² Talboksbiblioteket bytte namn till Ljudbiblioteket 2005.

³ Biblioteksenheten bytte namn till Medioteket 2003.

förslag på nya talbokstitlar och framföra andra synpunkter till Bibliotekstjänst och TPB, men också att svara på frågor om upphovsrätt och DAISY-spelare i MP3-format.

Jag har också ägnat mig åt inköp av DAISY-spelare till biblioteken i Stockholms stad för målgruppen barn och ungdom. Vid ett par tillfällen mellan 2003 och 2008 har jag ansökt om medel till DAISY-spelare av Stockholms stads tillgänglighetspengar. Resultatet är att 140 nya DAISY-spelare delats ut till dryga fyrtioalet stadsdelsbibliotek i Stockholm. I den senaste omgången fick varje stadsdelsbibliotek välja mellan två små MP3-spelare, antingen en Victor Stream eller en Plextalk Pocket PTP1. På barn- och ungdomsavdelningen i Asplundhuset fick man ett tiotal av dessa spelare. DAISY-talboken laddas ner som en ljudfil och förs över till spelaren från datorn via exempelvis ett USB-minne. Låntagaren kan lyssna var som helst med lurar i öronen precis som alla andra. Man sticker inte längre ut med sitt behov av lässtöd! Ett alternativ är avlyssning i mobiltelefonen.

Kurser i DAISY-teknik

Regionbibliotek Stockholm och Ljudbiblioteket har anordnat kurser i DAISY-teknik med övningar för bibliotekspersonal (inklusive enstaka lärare) i staden och länet. Kursen som getts vid flera tillfällen åren 2004 – 2006 har tagit upp hur man använder nya DAISY-spelare, presenterat läsprogram, talboksformat och den nya upphovsrättslagen från 2005. På kurserna har även personal från Inläsningstjänst AB funnits med och föreläst. Det har lett till att Inläsningstjänsts personal har tagit över och ordnat kurserna själva. De når numera många lärare som behöver kunna DAISY-teknik. Även Mediateket vid Utbildningsförvaltningen i Stockholm anordnar sådana kurser, liksom kommunbiblioteken i övriga länet. Vårt eget Ljudbibliotek demonstrerar numera hur man bränner ner DAISY-talboken på CD och kommer inom kort att låna ut via minneskort.

Läslust och lättläst

Ett seminarium Allas barnbok – lättläst? på Svenska barnboksinstitutet 2001 utgjorde startskottet för arbetet med två fackböcker. Boken *Läslust och lättläst* utkom 2003 och uppföljaren *Läslust och läslist* utkom 2005, båda på Btj förlag.

Jag ingick i en nationell arbetsgrupp som bildades med pedagoger, journalister, författare, förlagsredaktörer och bibliotekarier som diskuterade frågan om lättläst och tittade på utgivning av lättläst litteratur, där även talboken kommer in. I kapitlet Boken genom ögat och örat beskriver Birgitta Ahlén, bibliotekskonsulent från Uppsala, och jag i *Läslust och lättläst* hur en bra talbok låter och presenterar olika slags talböcker.

I *Läslust och läslist* finns under rubriken Se möjligheterna med talboken en sammanfattning av våra stockholmska talboksprojekt Talboken på frammarsch och Talboken på väg till barn och unga och de erfarenheter som vunnits i projekten. Här lyfts också erfarenheter fram från några lärares försök med DAISY i skolan:

- De lässvaga eleverna ökade sin läsning mer än andra elever med DAISY.
- Användningen av DAISY gör att eleverna läser mer och användningen av DAISY kan förbättra läsförståelsen eftersom den ansträngande ordavkodningen kan kopplas ifrån.

Engelska tal- och ljudböcker

I mitt arbete har jag ofta fått frågor på barn- och ungdomsböcker på engelska. Det är svårt att hitta ett tillräckligt stort urval av aktuell litteratur på engelska i talboksformatet DAISY. Både barn och ungdomar med dyslexi behöver nya böcker och det bästa är oftast utlånat. Talboks- och

punktskriftsbiblioteket (TPB) håller på att bygga upp ett bestånd av engelska talböcker i DAISY-format för barn och ungdom. Fler behövdes än det trettioital som fanns i Sverige 2007.⁴ Som jämförelse kan dock nämnas att i Finland fanns endast tio. Möjligheterna att låna in fler titlar till Sverige vid behov verkar också vara begränsade på grund av upphovsrättsliga hinder.

Jag gjorde en studieresa till England i augusti 2007 med besök på bland annat Royal National Institute of the Blind (RNIB) och BBC Audiobooks. I en rapport från 2008 tog jag upp tillgången till och distributionen av engelska tal- och ljudböcker i CD- och DVD-format för unga läsare. Vidare berörs DAISY-produktionen, liksom den kommersiella marknaden av s.k. audiobooks.

I rapporten ger jag en bild av hur utbudet och marknaden ser ut, och hur de svenska biblioteken kan få tillgång till tal- och ljudböcker på engelska för utlån till barn och ungdom i Sverige. En tipslista på aktuella boktitlar med hänvisning till förlag och inköpskällor i Sverige och England ges också.

Citat ur rapporten:

”Den kommersiella utgivningen av ljudböcker – audiobooks – är mycket stor i både England och USA och säljer bra. Om man kan skicka kommersiellt producerade audiobooks digitalt via Overdrive så uppstår en ny form av konkurrens med DAISY-talböckerna. Då får man i praktiken samma snabba hantering av dessa audiobooks som av engelska DAISY-talböcker. Efterfrågan på en större DAISY-utgivning på engelska kan rimligen inte vara så stor i England och USA som den är i Sverige. På biblioteken exponerar man inte DAISY-formatet. Personalen verkar inte ha kunskap om fördelarna med DAISY, man tillhandahåller inte gratis läsprogram och har heller inte DAISY-spelare. Distributionen av DAISY-böcker sker centralt via RNIB i Peterborough och den kostar pengar, även för barn. För oss är det självklart att en sådan låneservice till läshindrade barn är gratis! Synen på tillgänglighet skiljer sig alltså väsentligt mellan England och Sverige, liksom synen på talbokens användningsområden för andra grupper än synskadade. Men den kommersiella utgivningen kan förstås erbjuda ett mycket större urval, vilket också är en tillgänglighetsfråga.

I Sverige är det via biblioteken som efterfrågan på talböcker skapas i samspel med skola, andra institutioner och föreningsliv. Vi har inte en stor kommersiell utgivning som konkurrerar med den statliga utgivningen av DAISY-talböcker. Vi har målmedvetet inriktat oss på att vidga målgruppen för talböcker till andra än synskadade, exempelvis dyslektiker. Dessa har förväntningar på en god service. Hur ska man kunna få till stånd en ökad utgivning av DAISY-titlar för barn och ungdom i England och USA? Hur ska man få fram en ökad fjärrlåneverksamhet mellan Sverige och dessa länder? Hur ser man på detta inom Talboks- och punktskriftsbiblioteket och DAISY-konsortiet? Tills dessa frågor är lösta kan vi bara informera oss om och köpa in det rikliga utbudet av ljudböcker på engelska från BBC Audiobooks eller från våra svenska distributörer, The English Bookshop, www.bookshop.se, och The Bookcorner, www.utbildningsstaden.se.”

Dyslexiinformation på Stockholms stadsbibliotek

De första sex åren 1999 – 2005 hade jag regelbundet tjänstgöring några timmar i veckan på (dåvarande) Talboksbiblioteket och barn- och ungdomsavdelningen i Stadsbiblioteket. Det

⁴ Antalet engelska DAISY-talböcker på TPB har ökat från drygt 30 titlar 2007 till 57 titlar 2009.

innebar telefonrådgivning, informationstjänst, gallring och plockning av talboksdepositioner till bibliotek och skolor.

Från februari 2006 har jag i dryga tre år arbetat en eftermiddag i veckan i informationstjänst med en frågetjänst typ ”Min egen bibliotekarie”. Affisch och en flyer spreds i tusental till biblioteken i länet med marknadsföring av frågetjänsten. Kontakterna har gått via bibliotek, TPB, SPSM, skolor, habilitering, föreningar som FMLS, FDB, Swedish Council of International Reading Association (SCIRA), Svenska Dyslexiföreningen och Svenska Dyslexistiftelsen. Låntagaren kan boka in en tid i förväg för ett besök eller komma spontant. Hundratals frågor har besvarats på detta sätt. Åttio procent av frågorna har ställts under informationspasset, resten har klarats av via telefonkontakt med mig på Regionbibliotek Stockholm vid andra tidpunkter.

Användningen av tjänsten har ökat stadigt. Från början gällde frågorna mest talböcker, men de sista två åren, då vi alltmer arbetat med Äppelhyllor och Språkstart (broschyr med boktips för barn med språksvårigheter), har frågorna breddats och också kommit att omfatta fler typer av medier och även yngre åldrar.

Några exempel:

- Böcker i Blissformat (ett symbolspråk) till en äldre elev i gymnasiet.
- Bilderböcker för en 6-7-årig pojke med autism, där bilderböckerna/innehållet kan ge träning i att avläsa känslor.
- Information om DAISY och talböcker till lärarkandidater som valt att skriva om DAISY för elever med dyslexi eller om skönlitteratur i särskolan i sin lärarutbildning.
- Stavningsprogram till en 10-årig pojke som behöver träna stavning.
- Boktips till en läshungrig 10-årig flicka med dyslexi.
- Information om bibliotekens insatser på området läs- och skrivsvårigheter för en tidskriftsartikel i fackpressen (för föreningen SCIRA).
- Kan man få lässtöd utomlands? En dyslektisk ung student med önskan att studera på ett utländskt program i Frankrike.

De vanligaste frågorna har gällt talböcker, ljudböcker, e-böcker, lättläst litteratur och DAISY-spelare, i många fall till pojkar i 10-15-årsåldern eller jämnåriga flickor, men inte lika ofta. Frågor om talböcker och ljudböcker på engelska har förekommit ett antal gånger från flickor i tonåren som har problem med att läsa engelska. Franska och italienska talböcker för ungdom har också efterfrågats.

Frågorna ställs av ungdomarna själva, föräldrar, andra anhöriga, speciallärare, andra pedagoger, forskare och lärarstuderande. Funktionsnedsättningar som läs- och skrivsvårigheter/dyslexi eller dyskalkyli men också synskada, epilepsi, autism och utvecklingsstörning finns representerade. Servicen har samordnats med de lokala biblioteken när andra kommuner i länet varit inblandade. För läsprojekt i skolan skickades depositioner av talböcker de första åren av talboksprojektet, innan man kunde börja ladda ner DAISY-talböcker till sitt eget bibliotek.

Visningar för olika typer av ”Viktiga vuxna” har ordnats både under frågetjänsten och på andra tider. Exempelvis för specialpedagoger från S:t Örjansskolan i Stockholm, specialskola för barn med funktionsnedsättningar, för medlemmar i SCIRA-föreningens Stockholmssektion som är logoped och lärare, och för personal från Handikapp & Habilitering inom Stockholms läns landsting.

Det gäller att kunna föreslå rätt bok vid varje tillfälle eller ge praktiska tips om en kurs eller studiedag, en hemsida eller en föreningskontakt som kan ge hjälp i en svår läs- eller studiesituation. Vid sidan av SSB:s och övriga kommunbiblioteks samlade talboksbestånd (vid behov inlån från TPB), bibliotekens ljudböcker, e-böcker, egna och andras kunskaper har Internet och Dyslexihörnan använts.

Dyslexihörnan

Projektet Dyslexihörnan påbörjades 2004, ett treårigt projekt finansierat av Allmänna Arvsfonden med Birgitta Jansson som projektledare. Projektet försåg tjugofem bibliotek i Stockholms stad och län med ett ställ med information om dyslexi. Motsvarande ställ finns också på SPSM Resurscenter tal och språk i Sigtuna. Som projektledare för Talboken på väg till barn och unga kom jag tillsammans med TPB att fungera som bibliotekens kontaktperson, gentemot Birgitta Jansson och FDB. Samarbetet gjorde att mina talboksprojekt aktualiserades och jag fortsatte att arbeta med dyslexiproblematiken och DAISY-talböckerna i nya sammanhang och med nya samarbetspartner.

Syftet med Dyslexihörnorna är att de ska

- ge kunskap och information om dyslexi, enkelt och överskådligt
- inspirera och skapa förutsättningar för barn och ungdomar att, trots läs- och skrivsvårigheter, upptäcka böckernas värld
- tipsa föräldrar och lärare om hur de kan underlätta läsningen för sina barn och ungdomar
- informera om vilka tekniska hjälpmedel som finns på biblioteken t.ex. tal- och ljudböcker och
- fungera som en samlingsplats för föreläsningar, möten och andra aktiviteter kring dyslexi.

Kontakterna med Birgitta Jansson, FDB och FMLS gjorde att vi från biblioteket nådde ut på ett mycket effektivt sätt i arbetet med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi och specialmedier. Flera intressanta föreläsare anlätades vid invigningen av respektive Dyslexihörna, exempelvis logopeden Bodil Andersson, skapare av Stava Rex och andra populära rättstavningsprogram. Jag fick möjlighet att vid flera välbesökta invigningar på SSB:s olika stadsdelsbibliotek och på bibliotek i länet informera om våra specialresurser och marknadsföra dem.

Först ut i oktober 2005 var det nyöppnade Luma bibliotek i Hammarby sjöstad. Året därpå uppstod behovet av en Dyslexihörna på Medborgarplatsens bibliotek inför höstens dyslexivecka. Skolöverläkaren i Stockholm, tillika ledamot i Svenska Dyslexistiftelsen skulle vara i biblioteket under kampanjveckan för att besvara allmänhetens frågor om läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Detta påskyndade placeringen av en Dyslexihörna på biblioteket vid Medborgarplatsen, välbesökt inte minst av barn och ungdom.

"Bibliotekspersonalen har blivit så engagerad och intresserad av Dyslexihörnan eftersom både lärare och föräldrar visat sådant intresse."

(Citat från en enhetschef inom Stockholms stadsbibliotek)

Bland annat har många av lärarhögskolans studenter frågat efter materialet. Luma bibliotek märkte en riktig anstormning.

Sommaren 2009 har materialet i Dyslexihörnan på Stadsbiblioteket förnyats. Övriga bibliotek uppmanas att följa efter då ett uppfärskat material nu kan köpas från FDB. www.fdb.nu

Mässor och föreläsningar

Samarbetet med FDB har ägt rum i samband med Dyslexihörnorna och vid studiedagar, konferenser och minimässor. Med FMLS har motsvarande värdefulla kontakter tagits under många år. Dels har vi samarbetat kring enstaka barns behov och skickat frågor mellan oss, dels har vi ordnat föreläsningar tillsammans och ställt upp med information på varandras mässor, de på våra Öppna Hus, studiedagar och minimässor och vi (vid ett par tillfällen) på deras Dyslexidagar i Sollentuna för medlemmar och allmänheten. Vi har då informerat såväl genom skriftligt material som genom demonstrationer och föreläsningar.

De sista åren har exempelvis ordnats en föreläsning av professor Martin Ingvar med rubriken Bokstaven i hjärnan på kvällstid på Nordstjärnan i Stockholm med fullsatt publik, över 350 personer. Vi hade kunnat dubbla besökarantalet då intresserade besökare kom resande från hela Stockholms län. Då samarbetade vi med dyslexiföreningarna, Studieförbundet Vuxenskolan, ABF och Utbildningsförvaltningen i Stockholm. Likaså när Karolinska Institutet University Press (KIUP) valde att släppa sin bok *Dyslexi, om dyslexigenen*, av Juha Kere och David Finer i april 2008 på Ljudbiblioteket i Asplundhuset, Stockholm. Det var fullsatt intill sista plats!

”Det är klarlagt bortom allt tvivel att det finns en ärftlig komponent i många fall av dyslexigener som bidrar till eller ökar sårbarheten för dyslexi.”

(Citat från en pressrelease från KIUP)

Fokusgrupper

Efter en genomgången kurs i fokusgruppsteknik 2003 inom SSB kom jag att använda metoden i mitt kontaktarbete. Tillsammans med personal från Talboksbiblioteket och Barn- och ungdomsavdelningen genomfördes fokusgruppsintervjuer bland både barn och unga vuxna om deras läsning av talböcker. Jag ingick i gruppen som intervjuade komvuxelever från Skarpnäcks och Åsö gymnasier i Stockholm, ungdomar och unga vuxna. Metoden har sedan också använts och introducerats på biblioteken i kommunerna, både av mig och kollegerna på Regionbibliotek Stockholm och på SSB. I Vallentuna ledde jag en fokusgrupp tillsammans med den lokala barnbibliotekarien med föräldrar till grundskolebarn.

Det som gjort mest intryck är, hur svår studiesituationen kan vara för dyslektiker och samtidigt den kraft som de trots allt visar prov på. Vi i bibliotekspersonalen fick en ökad kunskap om de ungas olika studiestrategier och lässtilar. Vi behöver veta mer om det för att kunna hjälpa dem på rätt sätt. Vilka medier använder de och hur? Hur ska medierna exponeras för att nå låntagarna? Hur ska informationen på nätet se ut?

I gruppen med ungdomar/unga vuxna kunde vi se att deltagarna lärde av varandra under diskussionerna på grund av stora ålderskillnader och olika erfarenheter.

Mio-projektet – om ljudbokens pedagogiska möjligheter

Ett nationellt projekt på temat De nya svenskarna kallat Mio-projektet ägde rum våren 2005 i Läsrörelsens regi. Det handlade om utdelning av ljudböcker till 1500 förskolebarn (av de drygt 4000 som den hösten började i sexårsverksamhet) i tolv av Sveriges mest invandrartäta kommuner.

Jag deltog som barnbibliotekarie från Stockholms stadsbibliotek/Regionbibliotek Stockholm tillsammans med Johanna Hellsing, pedagog med inriktning på språk och musik från Medborgarplatsens bibliotek. Resten var lärare, förskollärare, pedagoger från Levande

verkstad, redaktörer m.fl. En lågstadielärare och jag fick oss tilldelade varsin förskoleklass på Riddarborgens förskola i Bredäng, en förort i södra Stockholm.

Syftet med projektet var att

- stärka barnens språkförståelse på svenska genom att läsa och lyssna på Astrid Lindgrens inläsning av *Mio, min Mio* och arbeta med den tryckta boken
- introducera *Mio, min Mio* och författaren Astrid Lindgren och att
- presentera ljudboken som medium på CD-skiva.

Syftet med mitt deltagande i projektet var att

- tillsammans med erfarna pedagoger få utveckla metoder för att introducera och använda ljudböcker för/med barn.

Metoderna som vi använde växlade beroende på våra olika yrkesförutsättningar exempelvis högläsning, berättande, lyssnande på ljudboken, konkretisering (genom föremål som ökar förståelsen av texten), drama, språklek, musik, lek, bildskapande men också biblioteksbesök och till sist föräldramöte, då ett exemplar av ljudboken med Astrid Lindgrens inläsning delades ut till varje familj. Meningen var att barnen skulle lyssna hemma på ljudboken tillsammans med familjen och lära sig hur svenska låter, när besöken av mig var slut.

Citat ur min rapport från 2005:

”Barnen orkade i princip med ett kapitel per gång. Jag lärde mig efter hand att anpassa texten efter barnens förmåga. Förskollärarna har förberett olika saker t.ex. en brunn som var jättefin. Det har passat bra in med Riddarborgens egna lekar och förskolläraren Barbros sång till gitarr. Vi har mötts i våra strävanden och haft roligt tillsammans! Ett visst mått av improvisation har behövts.

Jag har läst högt och dessemellan ”läsberättat” långa stycken. Vi har arbetat med deras ordförståelse och låtit dem konkretisera i bild. Barnen har gjort blommor ”från rosengården”, hästar, sorgfåglar och målat akvarell.

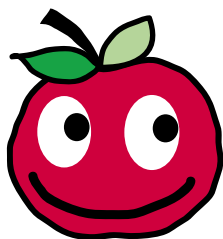
De satt still högst en halvtimme – tre kvart i taget. Man fick fatta sig kort. Barnen förstår olika bra, beroende på hur bra de förstår svenska, men det känns som att de har tagit till sig boken med känslan. De har massor av humor, är kloka, tillgivna och spontana och har varit glada när jag har kommit.

Jag har engagerat både det lokala folkbiblioteket och skolbiblioteket i arbetet. Målet är att förankra Mio-projektet i Bredängsskolan, så att det följer med barnen i första klass. Jag ska förhoppningsvis träffa lärarna i början av hösten.”

Jag använde metodiken från Talboken på väg till barn och unga även i Mio-projektet.

Jag träffade klassen igen i första klass och konstaterade, att de mindes förvånansvärt mycket av berättelsen. Även lärarna fick en träff vid ett senare tillfälle med presentation av lämpliga tal- och ljudböcker och lättlästa bilderböcker.

Äppelhyllor

Från 2003 och framåt har vi arbetat på biblioteken i Stockholms län med att införa hyllor med specialmedier för barn med funktionsnedsättning i s.k. Äppelhyllor. Det innefattar alltifrån talböcker i DAISY-format, ljudböcker, taktila böcker, videogram, flanosagor, böcker med tecken som stöd till Bliss och pictogram och också ökad kunskap om de aktuella målgrupperna. Äppelhyllor är ett nationellt initiativ av den s.k. Kärnhushgruppen och finns på bibliotek i hela Sverige.

Syftet med Äppelhyllorna är att

- tillgodose alla barns rätt till litteratur och underlätta för barn med läshinder att hitta sina böcker och sitt sätt att läsa.

Ett nätverk av barnbibliotekarier bildades. Vi träffades på arbetsmöten och gjorde studiebesök tillsammans och arbetet med hyllorna utvecklades. Exempel på aktiviteter är besök på och inspirationsföreläsningar av personal på TPB, Specialpedagogiska institutet (SIT)⁵, Datateket på Rosenlunds sjukhus och på Haninge, Sollentuna och Huddinge biblioteks barnavdelningar med egen Äppelhylla.

På mitt initiativ tog biblioteken inom SSB ett samlat grepp på inrättandet av Äppelhyllor med hjälp av Kulturrådets inköpsstöd till barn- och ungdomslitteratur. Som starthjälp gjorde jag en lista till stockholmsbiblioteken med tips på olika typer av medier som bör finnas i en Äppelhylla. Tipslistan publicerades under 2007 på den nationella webbsidan Barnens bibliotek, www.barnensbibliotek.se.

En Äppelsymbol som togs fram på nationell nivå har spritts i form av klistermärken, affischer, kort, bokväskor, och en äppelmobil, framtagen av mig för Stockholms län i samarbete med Stockholms stadsbiblioteks marknadsavdelning. Jag har varit representant för Stockholms län i kontakten med kampanjen i arbetet med att sprida hyllan/materialet. Beställningar på tusentals broschyrer, kort och klistermärken har förmedlats till biblioteken med post och vid studiedagar och mässor.

Hösten 2009 närmar sig antalet Äppelhyllor i vårt län 100.

Språkstart – tips på bra böcker för barn med språksvårigheter

I arbetet med Äppelhyllorna uppstod ett behov av tips på vanliga bilderböcker för barn med försenad språkutveckling. Utgångspunkt för bokurvalsarbetet var ett äldre förslag som hade

⁵ Specialpedagogiska institutet bytte namn till Specialpedagogiska skolmyndigheten, SPSM, 2007.

tagits fram tillsammans med logopederna. Jag hade också fått kontakt med en projektledare på Afasiförbundet/Talknuten⁶ som vänder sig till barn med språkstörningar och deras familjer. En arbetsgrupp med barnbibliotekarier från länet träffades vid flera tillfällen på Regionbibliotek Stockholm. Utöver behovet av listan, såg jag i mötet med gruppen ytterligare ett sätt att underhålla intresset för Äppelhyllan och den pedagogiska diskussionen kring den. Alla bidrog med förslag, vi diskuterade och tipsade varandra om användbara vanliga tryckta pek- och bilderböcker för de minsta barnen. Böckerna testades i ett samarbete med logopederna på Språkoteket vid Stockholms läns landsting, Rosenlund i Stockholm och i habilitering och språkförskola.

Resultatet av samarbetet blev en tryckt broschyr som publicerades 2008 med en lista med tips på böcker för barn med språksvårigheter. Böckerna är tänkta att kunna användas för att stärka barns tal- och språkutveckling och samtidigt roa och locka till läslust. Målgruppen är barnen med språkstörning med familj i åldrar som besöker BVC och förskola. Listan sprids via bibliotek, logopedmottagningar, språkförskola och habilitering och riktar sig främst till föräldrar och andra vårdgivare.

Efter ett drygt år har ett par tusen broschyrer skickats ut och intresset är stort. Även kolleger i andra län som Uppsala, Dalarna och Gotland hör av sig och är intresserade. Utöver bibliotekens personal gör även logopederna beställningar på Språkstart, exempelvis har Sollentuna, Danderyd och Huddinge samt logopedmottagningar runt om i Stockholm hört av sig.

Fritid för alla i Stockholm

Under 2009 har jag ingått i en arbetsgrupp i Stockholms stad med representanter för olika förvaltningar som hör till Kulturförvaltningen, t.ex. biblioteken, museerna, Kulturskolan, Kulturhuset, med uppdrag att ge förslag till aktiviteter för barn och ungdom med funktionsnedsättningar. Syftet med arbetet i Fritid för alla från Stockholms stadsbiblioteks sida är att leva upp till målet att ”biblioteket är till för alla”.

Ett inkluderande tänkesätt ska prägla aktiviteterna som ska äga rum på stadsdelsbiblioteken i Stockholm från hösten 2009 och framåt.

Ett biblioteksprogram har skrivits under våren som en del i Kulturförvaltningens förslag *Handlingsplan gällande Kulturförvaltningen inom Fritid för alla*. Förslagen har arbetats fram av mig och Marie Johansen, utvecklingsledare för barn och ungdom på Stockholms stadsbibliotek/Regionbibliotek Stockholm. Vi utgick från det samarbete som bedrivits mellan Stockholms stadsbibliotek och Föreningen Autism i Stockholms län och Autismforum inför Världsautismdagen 2 april 2009 och de träffar med barn och ungdom som anordnats inom Kulturförvaltningen och Fritid för alla under våren. Även FUB Föreningen För Utvecklingsstörda Barn, Ungdomar och Vuxna kommer att vara med i samarbetet.

Citat ur programmet:

”Det inkluderande arbetet måste dock kunna innebära att man ibland gör riktade insatser för någon grupp med funktionsnedsättning. Man kan behöva göra något roligt utan att störa andra och få ”vara

⁶ Afasiförbundet/Talknuten och Riksförbundet DHB (Riksförbundet för döva, hörselskadade och språkstörda barn).

bäst på någonting”, få känna sig jämställd. Å andra sidan vill man dessemellan vara inkluderad, vara en som alla andra i en annan aktivitet. Det växlar.”

Programmet föreslår:

- Prova på-aktiviteter för barn på lördagar (eller vid en annan tidpunkt) på något/några stadsdelsbibliotek eller i Asplundhuset/Rum för barn under hösten 2009/våren 2010.
- Kontakt med fritidsgårdar och fritidshem som har aktiviteter för ungdomar med funktionsnedsättning.
- Teman på webben med fokus på barn och ungdomar med funktionsnedsättning.
- Bildspel till Stockholms stadsbiblioteks hemsida om Äppelhyllan.
- Hur arbetar vi bäst med ungdomar med funktionshinder? Studiedag eller kursdag för bibliotekspersonal m.fl. ihop med Kulturskolans resursenhet för barn och ungdomar med funktionshinder (ev. museerna m.fl.) under hösten 2009/våren 2010.

Sammanfattning

Talboksprojekten och dyslexisatsningarna från Regionbibliotek Stockholms och Stockholms stadsbiblioteks sida har ökat kunskaperna om det digitala talboksformatet DAISY och DAISY-talböckerna. Via gemensamma satsningar med skolan och intresseföreningarna har informationen om talböcker och andra anpassade medier spridits. Samarbetet har lett till att vi nått ut brett. Intresset för våra program om olika handikapp och läshinder och för våra Dyslexihörnor och Äppelhyllor har därigenom blivit stort.

Via gemensamma studiedagar för bibliotekspersonal och lärare och via mässor och föredrag på kvällar och helger för en intresserad allmänhet har vi fört ut vårt material i skriftlig och muntlig form. Vi har inspirerat skolan, skolbibliotek och skolbibliotekscentraler, exempelvis Mediateket vid Utbildningsförvaltningen i Stockholm att satsa på talböcker, liksom motsvarande förvaltningar i kommuner som Haninge och Ekerö, liksom Huddinge, där en särskild satsning gjordes i det första talboksprojektet med framgångsrikt resultat.

I Dagens Nyheter under Barn och Ung den 21 oktober 2008 skriver journalisten Lotta Olsson i en intervju med handläggaren Elisabeth Söder:

”På Mediateket, ett resurscentrum för alla Stockholms skolor, arbetar man med alla tillgängliga medel för att få barn att läsa. Inte nödvändigtvis böcker som är papper-med-text, tal- och ljudböcker går precis lika bra.”

Handläggaren Elisabeth Söder:

”Böcker är en genväg till språktutvecklingen. För att hänga med på gymnasiet behöver man ha ett ordförråd på femtio tusen ord – det är tio ord om dagen. Men hur får man tillräckligt stort ordförråd? Ja, läser man en kvart om dagen får man det.”

Även lärare som deltar i kurser i specialpedagogik på Lärarhögskolan i Stockholm har prövat och utvärderat DAISY-talböcker.

Talböckerna har under de gångna åren blivit enklare att använda, man laddar ner texten via datorn till en bärbar spelare stor som en mobil och man kan gå och lyssna var som helst, helt i linje med unga människors medievanor. DAISY text och ljud erbjuder både text och ljud i datorn med hjälp av ett gratis läsprogram, Amis. Man lyssnar och läser via datorn, om man är seende. Fördelen är att texten alltid är med, låntagaren, eller förmedlaren, slipper hålla på och para ihop bok och CD/DVD. Att DAISY-skivan numera klistras in i den tryckta boken i det

kombinerade mediet Bok och DAISY sker på initiativ från biblioteken i Stockholm och Solna!

Datateken har blivit en ytterligare värdefull samarbetspartner som tillhandahåller DAISY-spelare, fickminnen och pedagogiskt stöd till barn och föräldrar. Dyslexihörnan, med ett förnyat material från 2008 som alla bibliotek kan köpa in, ger ytterligare tips och information.

Dialogmetoden har gett resultat, i direktkontakt vid möten på biblioteket, fokusgrupper, på mässor och på studiedagar. Arbetet har bedrivits utifrån två spår, individuell hjälp till ett barn, en ungdom eller en ”viktig vuxen” och generellt till hela målgrupper. Båda spåren behövs även i fortsättningen. Det nya Ljudbiblioteket från 2005 har blivit mer inkluderande än det tidigare Talboksbiblioteket, då man numera lånar ut både tal- och ljudböcker. I dag läser allt fler ljudböcker och de blir lättare att få tag i, främst på de bibliotek som satsat på en ny typ av Mediejukebox eller Audiobox. Det gör behovet av att läsa med öronen mindre laddat.

Men ändå har vi inte nått ut tillräckligt. Än finns inte DAISY-formatet i allas MP3-spelare och många känner ännu inte till de möjligheter som finns. Haken i talboksprojekten har varit bristen på DAISY-spelare. Tyvärr är de ännu så länge dyra. Det framhålls i de enkätsvar vi fick in under talboksprojekten. Det finns hela tiden behov av att lära ut mer teknik till bibliotekspersonal, lärare, anhöriga och barn och ungdom. Ungdomarna behärskar ofta den digitala tekniken, men inte alltid förmedlarna, de som har pengar och inflytande. Det gäller för Regionbibliotek Stockholm, Ljudbiblioteket, SSB och övriga kommunbibliotek i Stockholms län att arbeta både individuellt och generellt. Att informera mera och presentera nyheter på området i biblioteket, en till en, och bli ännu bättre på att synas på webben, på kurser, studiedagar och mässor. Här har vi bara börjat.

Enkäten om Äppelhyllorna från 2008 visar att hyllorna fått ett stort genomslag i Stockholms län. Det finns gott om goda idéer och kampanjmaterial. Att ordna fler aktiviteter för barn med läshinder är angeläget och samtidigt marknadsföra Äppelhyllorna. Likaså att anpassa de redan befintliga programmen, så att de passar alla barn. Att arbetet inriktats på dyslexi/läs-och skrivsvårigheter beror på det stora gensvar och engagemang som intresseföreningarna och det omkringliggande samhället visat. Andra typer av läshinder har dock fått större utrymme de sista åren. Arrangemangen på Världsautismdagen den 2 april 2009 ledde till värdefulla kontakter mellan Föreningen Autism i Stockholms län och Stockholms stadsbibliotek. Stockholms stads program Fritid för alla är också ett färskt och bra exempel.

Det finns ett stort intresse för att råda bot på läs-, tal- och skrivsvårigheter i dag. Arbetet med språket är i fokus på många förskolor och skolor, likaså på barnavårdscentralerna och biblioteken. Barn med språksvårigheter (inklusive dyslexi och olika typer av bokstavsdiagnoser) upptäckts allt tidigare. Broschyren Språkstart, en lista med tips på ett kvalitetsurval av vanliga pek- och bilderböcker har en given plats i det arbetet.

Publicerat inom eller i anknytning till projekten

Läslust och läslist: idéer för högstadiet och gymnasieskolan (2005). Lund: Btj.

Läslust och lättläst: att förebygga och reparera lässvårigheter och bevara läslusten (2003).
Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet nr 79. Lund: Btj Nilsson, Elisabeth (2008).

Engelska tal- och ljudböcker för barn och ungdom – utbud och distribution. Studieresa till England 10 – 17 augusti 2007. Rapport.

Engelska audiobooks. Boktips.

Engelska barn- och ungdomsböcker. Boktips.

Stockholm: Regionbibliotek Stockholm och Stockholms stadsbibliotek.

www.regionbiblioteket.stockholm.se under Publicerat

Nilsson, Elisabeth (2005). *Mio-projektet*. Rapport. Stockholm: Regionbibliotek Stockholm.

Nilsson, Elisabeth (2002). *Rapport från projektet Talboken på frammarsch*. Stockholm: Stockholms stads- och länsbibliotek.

Nilsson, Elisabeth (2005), *Talboken på väg till barn och unga. 2002 – 2004: ett informationsprojekt om talböcker för barn och unga med läshinder i Stockholms län och en uppföljning av Talboken på frammarsch*. Stockholm: Regionbibliotek Stockholm. (Broschyr).

Nilsson, Elisabeth (2008). *Äppelhyllor i Stockholms län – nuläge och utvecklingsmöjligheter utifrån en enkät*. Stockholm: Regionbibliotek Stockholm och Stockholms stadsbibliotek.

www.regionbiblioteket.stockholm.se under Publicerat

Språkstart – tips på böcker för barn med språksvårigheter (2008). Stockholm: Regionbibliotek Stockholm och Stockholms stadsbibliotek. (Broschyr)

www.regionbiblioteket.stockholm.se under Publicerat

Anpassade medier för barn och unga med läshinder

Rapporten är en genomgång av projekt som ägt rum åren 1999 – 2009 på Regionbibliotek Stockholm och Stockholms stadsbibliotek. Ansvarig är projektledare och bibliotekskonsulent Elisabeth Nilsson som tjänstgjort med stöd av projektmedel från Statens kulturråd. Projektet presenteras helt kort av Elisabeth Nilsson och exempel ges på innehåll och erfarenheter. I en litteraturlista ges hänvisning till tidigare rapporter och böcker som innehåller en utförligare presentation av projekten. Syftet med arbetet har varit att hävda alla barns rätt till läsning, att sprida information om talböcker och andra anpassade medier för barn med läshinder och att inspirera till läsning och läsglädje i olika former.

Följande projekt eller satsningar ingår:

Talboken på frammarsch 1999 – 2001

Talboken på väg till barn och unga 2002 – 2004

Läslust och lättläst, 2003

Läslust och läslist, 2005

Engelska tal- och ljudböcker för barn och ungdom –
utbud och distribution

Mio – projektet

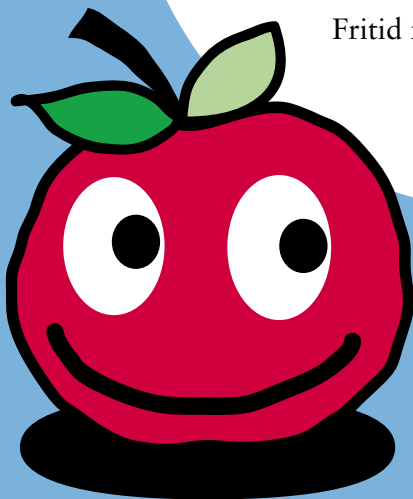
Dyslexiinformation på Stockholms stadsbibliotek

Dyslexihörnan

Äppelhyllor i Stockholms län – nuläge och utvecklings-
möjligheter utifrån en enkät

Språkstart – tips på böcker för barn med språk-
svårigheter

Fritid för alla i Stockholm.

Regionbibliotek Stockholm
Stockholms stadsbibliotek
med stöd från Statens kulturråd